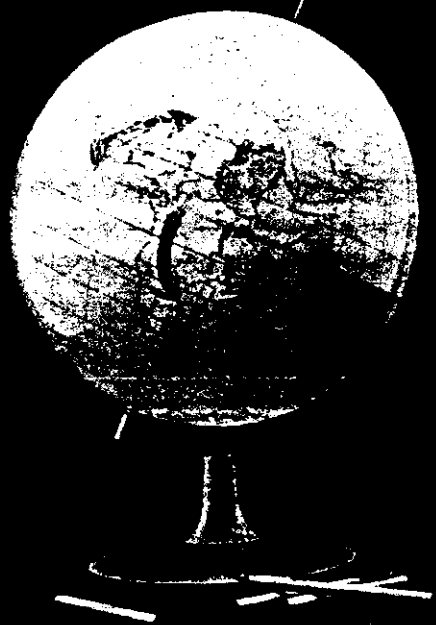

برنامه ریزی درسی جغرافیا در مدارس ایران

دکتر بهلول علیجانی

گروه جغرافیا - دانشسرای عالی یزد (قسمت اول)

سپهر از او، این کار را انجام می دهند. معارت دیگر، علم جغرافیا به مجموعه ای از اسکوته اطلاعات اطلاق نمی شود. دولتها و ملتها سر اجاره نمی دهند سرمایه های عظیمی خرج سود نا معلمی در کلاس دبیرستان اطلاعات کهبه از کسوری در اختیار دانش آموزان قرار دهد؛ زیرا برنامه های تلویزیونی اطلاعاتی بسیار بهتر و حالت تر و کاملاً جدید در اختیار افراد می گذارند. اگر چه این نوع جغرافیا در بعضی کشورها منسوخ شده است ولی منافعانه در بسیاری کشورها و از جمله در کشور ما هنوز رایج است. معلمین جغرافیا به جهت پیدا شدن رفیعی قدرتمند و جدید چون رادیو و تلویزیون، و تدریس جغرافیا توسط معلمین غیر متخصص و بی اطلاع از جغرافیا اهمیت اولیه خود را از دست داده اند. معلمی که خودش شناخت صحیحی از جغرافیا ندارد و همگونه علاقه ای سر بدان ندارد چگونه می تواند کلاس مہبجی داشته باشد و در دانش آموزان علاقه و انگیزه ایجاد کند؟ سایرین اولین مسئله شناساندن جغرافیا به برنامه ریزان و معلمان درس جغرافیا است. باید همه ایان را منوجه نمود که جغرافیای نیمه دوم قرن بیستم با جغرافیای قدیم کاملاً متفاوت است.

نوصف مکاتبا و پدیده ها فقط بخشی از جغرافیا است. وظیفه اصلی جغرافیا شناخت روابط میان پدیده ها و بررسی حل مسائل انسان است.

شناخت جغرافیا

انسان از قدیم، جغرافیا را بعنوان علم مطالعه مکان می شناخته

برای شناخت و تدریس شایسته و بهر میرداری صحیح از علم جغرافیا برنامه ریزی درسی منظم و دقیقی لازم است. منظور از برنامه ریزی شناخت خود جغرافیا، تعیین اهداف آموزشی آن، طرق ارائه و تدریس آن، و روش ارزشیابی می باشد. در این قسمت از مقاله شناخت خود علم جغرافیا و مدل های مختلف تنظیم سیاست آموزشی کشور و تدریس روزانه معلم مورد بحث قرار گرفته است. قسمت های بعدی مقاله شامل مباحثی مانند تعیین محتوی برنامه درسی جغرافیا در سالهای مختلف دبیرستان، چگونگی تنظیم محتوی کتابت جغرافیایی و واحدهای درسی روزمره معلم و تعیین زمان لازم جهت تدریس، نحوه ارزشیابی و ... مطرح خواهد گردید.

معلم جغرافیا بیوسته با سه سؤال روبرو است: موضوع تدریس چیست؟ کیفیت تدریس چیست؟ و نحوه ارزیابی چگونه است؟ ساده ترین جواب برای سؤال اول، کلمه «جغرافیا» است. اما کدام جغرافیا؟ جغرافیای دوره یونان باستان؟ جغرافیای دوره هوسولت و هنتریا جغرافیای نیمه دوم قرن بیستم؟ یا معلم امروزی چون گذشته به تعریف و توصیف سرزمینهای دوردست و یا شهر و روستای کشور خویش بپردازد؟ یا آثار و ارقامی درباره بلندترین کوهها، طولترین رودها و بزرگترین کشورها و ... ارائه دهد؟ خوشبختانه یا منافعانه دایرة المعارفها و رادیو و تلویزیون بسیار

است. بعضی ریشه آن را به یونانیان باستان نسبت می‌دهند. حدود دو بیست سال پیش، کانت با بیان فلسفه واقعیت، موقعیت جغرافیا را استوارتر نمود. او می‌گفت که واقعیت از سه قسمت مکان، پدیده و زمان تشکیل شده است. طبق تعریف وی، مطالعه پدیده‌ها در قالب مکان، علم جغرافیا را بوجود می‌آورد.

« برای بری » جغرافیدان آمریکایی می‌گوید که اگرچه موضوع - های مورد مطالعه جغرافیا متنوع است ولی روش کار واحد است. جغرافیا مفاهیم و فرآیندهای مکانی پدیده‌ها را در یک اکوسیستم بزرگ جهانی - که انسان هم عضو آن است - مطالعه می‌کند. در واقع جغرافیا محیط (اکوسیستم) حاصل از اجتماع تمام پدیده‌ها را، اعم از انسان و غیر انسان، در یک مکان مطالعه می‌کند. هیچ علم دیگری به مطالعه این وضعیت یا محیط ترکیبی نمی‌پردازد. سایرین فلرو مطالعه جغرافیایی، محیط است. وجود انسان، عامل اصلی تمایز اکوسیستم جغرافیا با اکوسیستم‌های دیگر است. انتخاب دیدگاه اکوسیستمی برای جغرافیا امروزه تقریباً مورد قبول بیشتر جغرافیدانان است. این دیدگاه در واقع ادامه نظر الکساندر فن همبولت است. وی عقیده داشت که در جهان در عین تنوع، وحدتی سبب وجود دارد و جغرافیا از طریق فرآیندهای حاکم بر آن، این وحدت را آشکار می‌کند.

وجود انسان تمام حلقه‌های دیگر اکوسیستم جغرافیایی را تحت - الشعاع قرار داده است. بگونه‌ایکه جغرافیدان از تمام این حلقه‌ها برای آسایش و استفاده صحیح اسان استفاده می‌کند. جغرافیدان این حلقه‌ها با این پدیده‌ها را با حدودی صورت انفرادی مطالعه می‌کند تا درباره مفاهیم و فواین حاکم بر آنها شناختی کلی بدست آورد. از اینجاست که شاخه‌های جغرافیایی مانند اقلیم شناسی، ژئومورفولوژی، جغرافیای روسایی، جغرافیای شهری و ... بدید می‌آید.

جغرافیا پدیده‌هایی را مطالعه می‌کند که به طریقی در زندگی انسان اثر موثر داشته باشند. در مطالعه موضوعی هر یک از پدیده‌ها، قسمت عمده بحث به برآیندگی مکانی پدیده اختصاص می‌یابد. بررسی برآیندگی مکانی پدیده‌ها، احتیاج به جمع‌آوری اطلاعات دارد. در زمان قدیم این اطلاعات از طریق مراجعه مستقیم به زمین و سینه گزارش و رسم نقشه‌های ساده و یا استفاده از نظر افراد جمع‌آوری می‌شد. این طریقه جمع‌آوری اطلاعات مخصوصاً در مناطقی وسیع، به نیروی انسانی زیاد و زمان طولانی، احتیاج داشت و علاوه بر آن، از دقت و اعتماد کمتری برخوردار بود. سینه اطلاعات جدید بویژه درباره پدیده‌های زودگذر مانند سیسم‌های هوایی ممکن نبود. اختراع دوربین و هواپیما این وضع را دگرگون کرد. سرتوانست از تمام پدیده‌های روی زمین عکسهای در مقیاسهای متفاوت و رمانهایی سناز کوتاه تهیه کند. امروز انسان با استفاده از هواپیما و ماهواره می‌تواند در هر لحظه از هر

نقطه زمین عکس سیناپتیکی (جامع) تهیه کند.

درواقع عکسهای هوایی و ماهواره‌ای تجسم عینی محیط جغرافیایی است و اطلاعات دقیق و جدید را در هر لحظه با صرف کمترین مقدار نیروی انسانی و هزینه مالی در اختیار جغرافیدان قرار می‌دهند. وظیفه جغرافیدان اینست که مهارت لازم را از نظر تفسیر عکسهای هوایی بدست آورد تا بتواند اطلاعات مورد نیاز خود را از این عکسها و تصاویر استخراج کند.

اطلاعات مربوط به هر پدیده از عکسهای هوایی استخراج و در روی نقشه‌های موضوعی نمایش داده می‌شوند. بدین ترتیب دو وسیله مهم جغرافیا، یعنی عکسهای هوایی و نقشه و مهارت استفاده از آنها اهمیت خود را برای جغرافیدان آشکار می‌کنند.

در مطالعه آرایش مکانی، ویژگیهای مکانی پدیده مانند محل، تراکم، تفرق، مقدار و غیره بررسی می‌شود. محل، مهمترین ویژگی هر پدیده است که با تعیین آن آرایش مکانی (Pattern - Spatial) حاصل می‌شود. تعیین محل توسط گرا، شبکه جغرافیایی، و یا موقعیت نسبی صورت می‌گیرد. بعنوان مثال سمنان در آریحوب ۶۱ درجه سست به کاشان (گرا) و در $3^{\circ}E$ و $53^{\circ}N$ و 35° (شبه جغرافیایی) و شرق گرمسار (موقعیت نسبی) قرار دارد.

بشتر موارد، آرایش مکانی دو یا چند پدیده جغرافیایی، بسیار میزان تشابه زیادی است. اگر نقشه‌های آرایش مکانی آنها را روی هم قرار دهیم نواحی آنبوه و ننگ آنها بر هم مطبق می‌شوند. این عمل، به هم آهنگی مکانی (Areal Association) موسوم است. بعنوان مثال در اکثر موارد آرایش مکانی بارش با آرایش مکانی بونش گگاهی، هم آهنگی مکانی بالایی دارد. وجود این هم آهنگی مکانی شدید شانه وجود رابطه‌ای بین دو پدیده است. در این صورت آن را هم آهنگی زنتیکی گویند. اگر رابطه‌ای بین دو پدیده وجود نداشته باشد، مثلاً اگر برآیندگی مکانی بارش و تعداد موتور سواران یک منطقه با هم هم آهنگ باشد، هم آهنگی مکانی ظاهری بوجود می‌آید.

جغرافیا با هم آهنگی مکانی ژسکی سروکار دارد و همواره در جستجوی روابط میان آنها با عبارات ساده فرآیند بوجود آورنده این هم آهنگی است. کشف این فرآیندها طی دو مرحله انجام می‌شود: ۱- مراجعه مستقیم به زمین و مشاهده برآیندگی پدیده‌ها در طسعت ۲- اسحاب نمونه‌های مناسب از دو پدیده و مطالعه آماری این اطلاعات به منظور کشف نوع و درجه رابطه بین دو پدیده. می‌سیم که مطالعه این روابط بدون استفاده از روشهای آماری امکان بدر نیست و در نتیجه جغرافیدان باید به اصول و روشهای آماری تسلط کافی داشته باشد.

رابطه میان برآیندگی مکانی دو یا چند پدیده و گسترش مکانی یک پدیده از طریق انتقال انرژی، ماده و افکار از جایی به جایی

دیگر، برقرار می‌شود. این انتقال را می‌توان حرکت نامید. بنابراین بیشتر فرآیندهای مکانی بصورت حرکت ظاهر می‌شود. حرکت ممکن است بصورت دوری باشد که به آن فرآیند گردشی (Circulation) می‌گویند. یعنی ماده یا انرژی پس از مدتی به محل تولید اولیه خود بازمی‌گردد. اگر حرکت یک حانه باشد انتشار (Diffusion) نامیده می‌شود. فرآیند گردش تقریباً مشابه یک سیستم باز است که در آن مقداری از انرژی در خارج از سیستم نامی می‌شود. از فرآیندهای گردشی معمول می‌توان از گردش آب، گردش باد، گردش هوا، گردش گاز کربنیک، سیستم ارتباطات، سیستم حمل و نقل، شبکه تلفن، سیستم مردم یک جامعه و شبکه تجارت و... نام برد. هدف فرآیند انتشار، ایجاد یکواختی در پراکندگی پدیده‌ها است و به چهار صورت انجام می‌گیرد:

۱- انتشار گسترشی (Expansion Dif.) : هر عقیده یا اختراع توسط افراد گسترش پیدا می‌کند و روز به روز بر تعداد مطلعین افزوده می‌شود.

۲- انتشار جابجایی (Relocation Dif.) : پدیده‌ها از جایی به جای دیگر می‌رود مانند مهاجرت.

۳- انتشار تماسی (Contagious Dif.) : پدیده‌ها بر اثر تماس گسترش می‌یابد مانند عامل یک بیماری.

۴- انتشار سلسله مراتبی (Hierarchical Dif.) : گسترش یک اختراع یا عقیده از مکان برتر شروع و به ترتیب به مکانهای کوچکتر و کوچکتر می‌رسد. مانند استفاده از تلویزیون که ابتدا در شهرهای بسیار بزرگ، سپس در شهرهای بزرگ و کوچک و بعد در بخشها و سرانجام در روستاها گسترش می‌یابد.

هیچ یک از فرآیندهای گردشی و انتشار در طول زمان و روی مکان ثابت نیست، بلکه پیوسته در تغییر است. جغرافیدان میزان این تغییر را سبب مطالعه می‌کند و با استفاده از درجه رابطه بین پدیده‌ها و میزان تغییر فرآیندها، وضعیت آینده را پیش بینی می‌کند. پیش بینی وضعیت آینده کاربرد مفاهیم جغرافیا را عملی می‌کند و سبب می‌شود که جغرافیدان مسائل و مشکلات انسان را حل کند. دیدگاه جدید حل مسئله (Problem Solving) نتیجه کاربرد مفاهیم جغرافیایی در حل مسائل اجتماعی و طبیعی انسان است.

پس از اینکه آرایش مکانی و فرآیندهای مکانی حاکم بر آن مشخص گردید، جغرافیدان با استفاده از روشهای آماری و براساس یک یا چندین پدیده (معیار)، سطح زمین را به مناطق نسبتاً متجانس به نام ناحیه (Region) تقسیم می‌کند. این نواحی به نواحی " تک معیاری " مانند نواحی پوشش گیاهی جهان و یا نواحی " چند معیاری " موسوم می‌شود. ناحیه چند معیاری منطقه‌ای است که از نظر چندین معیار مانند پوشش گیاهی و میزان بارش از مناطق مجاور خود متمایز است.

عمل ناحیه بندی به فرآیند تفکیک مکانی موسوم است. یعنی اینکه سطح زمین براساس معیارهایی به واحدهایی جدا از هم تقسیم می‌شود. نواحی‌ای که از نظر پراکندگی مکانی یک یا چند پدیده، متجانس داخلی فراوان دارند، ناحیه " متجانس " نامیده می‌شوند. منطقه‌ای که از نظر وجود یک نوع فرآیند متجانس داخلی زیادی دارد به ناحیه " فرآیندی " معروف است. مرز میان ناحیه‌ها مشخص نیست و تدریجاً از یکی به دیگری تغییر می‌کند. مثلاً " مرز بین ناحیه کشت خرما و مرکبات در جنوب ایران مشخص نیست و تدریجاً کشت یکی جایگزین دیگری می‌شود.

حال باز می‌گردیم به آغاز بحث، و سؤال اول معلم جغرافیا را تکرار می‌کنیم " در کلاس جغرافیا چه چیز باید تدریس شود؟ " ما توجه به توضیح مختصری که درباره جغرافیا تحریر شد جواب سؤال را می‌توان به صورت ذیل عنوان کرد:

معلم جغرافیا باید پدیده‌های جغرافیایی را از نظر اصول و قوانین آنها و پراکندگی مکانی در سطح جهان و ایران تدریس کند و نواحی متجانس حاصل از این پراکندگی‌ها را مشخص نماید. عنوان مثال پدیده پوشش گیاهی را از نظر اصول و قوانین، پراکندگی مکانی و نواحی پوشش گیاهی جهان و ایران بررسی کند. نواحی را به صورت تک معیاری یا چند معیاری تعیین نماید. در هر ناحیه با کار بستن دیدگاه حل مسئله مشکلات ناحیه‌ای را مشخص کند و با روش علمی (Scientific Method) در جهت حل آنها گام بردارد. در کنار این مسائل باید مهارت‌های جغرافیایی، مانند تفسیر عکسهای هوایی و ماهواره‌ای، تهیه و خواندن نقشه‌های موضوعی و توپوگرافی، کاربرد روشهای آماری در جغرافیا و روش علمی حل مسائل علمی را هم به دانش آموزان بیاموزد. در روش علمی تحقیق، معلم با دانش آموز مشکلی را انتخاب می‌کند و راه حل‌های آن را پیشنهاد می‌کند. یعنی فرضیه می‌سازد، با استفاده از روشهای آماری اطلاعات خام را مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار می‌دهد، براساس داده‌های آماری نوع و میزان ارتباط را تعیین می‌کند، و سرانجام تصمیم می‌گیرند.

مدل‌های برنامه‌ریزی

روش تدریس جغرافی چیست؟ یا به عبارت دیگر چه مطالبی را در چه سنی و با چه سندی و با استفاده از چه منابعی باید تدریس کرد و چگونه باید ارزشیابی نمود؟ چرا باید درس جغرافیا در برنامه مدارس گنجانده شود؟ پاسخ گفتن به این سئوال‌ها و موارد مشابه نیاز به برنامه‌ریزی درسی (Curriculum Planning) جغرافیا دارد.

در اوایل قرن حاضر در بیشتر موارد منظور از برنامه‌ریزی چیزی جز طرح درس (Syllabus) نبود. " Fairgrieve " پیش کسوت دست‌اندرکاران آموزش جغرافیا در انگلستان عقیده داشت که جغرافیا بایستی مسائل جهانی را مطرح کند و جغرافیایان علمی

است که دانش‌آموزان توسط آن درباره مکانها و مردم اطلاع کسب می‌کنند. براساس این تفکر در انگلستان ابتدا دروس ناحیه‌ای دایر گردید. از دروس عمومی فقط در دهه ۱۹۵۰ سخن به میان آمد و عملاً تا دهه ۱۹۶۰ غلبه با دروس ناحیه‌ای بود. معلمین موضوعات عمومی را هم در متن دروس ناحیه‌ای تدریس می‌کردند. برنامه ریزی یا طرح درس، چیزی جز توصیف ساده مواد درسی در هر ساعت تدریس نبود.

از اواسط دهه ۱۹۶۰ در انگلستان و آمریکا قلمرو مطالعات جغرافیایی گسترش یافت و از اهمیت دیدگاه ناحیه‌ای (توصیف - نواحی) بعنوان پایه اصلی تدریس کاسته شد. مفاهیم تازه‌ای مانند حل مشکلات اجتماع و پیش‌بینی روابط آینده از روی روابط فعلی بوجود آمد. در نتیجه برنامه ریزی درسی نیز به طرح درس داخل کلاس منحصر نگردید و تمام کارهای لازم را برای تدریس جغرافیا دربر گرفت. بعنوان مثال: اگر علمی می‌خواست قطبهای شهری تهران را به دانش‌آموزان خود یاد بدهد اول آنها را جهت دیدن واقعیت به نواحی مختلف تهران می‌برد. با استفاده از منابع صحیح و آمار و ارقام تکامل این نواحی را در مکان و زمان توضیح می‌داد. سؤالاتی درباره مطالب نقل شده می‌پرسید و تعریضهای می‌داد. دانش‌آموزان یا توجه به اطلاعات داده شده درباره سؤالات بحث می‌کردند و خود سؤالات جدید مطرح می‌نمودند. بنابراین برای تدریس نواحی شهری، علاوه بر طرح ریزمطالب مورد تدریس در کلاس، کارهای دیگری نیز انجام گردید. در این مثال، بازدید از نواحی شهری، طرح سؤالات و تعریضها، بحث شاگردان اضافه بر طرح درس هستند. در نتیجه، برنامه ریزی درسی به صورت فرآیندی درآمد که طرح درس نیز مرحله‌ای از آن فرآیند محسوب می‌شود.

کتاب متعددی در این باره نوشته شد. از معروفترین آنها می‌توان کتاب راهنمای برنامه ریزی آموزش جغرافیا « توسط Hill را نام برد که در سال ۱۹۶۳ توسط انجمن ملی آموزش جغرافیای ایالات متحده آمریکا به چاپ رسید. نامبرده دروس جغرافی دوره دبیرستان را از دیدگاه ناحیه‌ای طرح ریزی نموده بود و فقط در کلاسهای ۱۲ - ۱۰ درسهای اختیاری دیگری مانند جغرافیای طبیعی هواناسی مقدمانی و یا حفاظت منابع طبیعی قرار داده بود.

بروزه جغرافیای دوره دبیرستان آمریکا که در سال ۱۹۶۱ آغاز گردید دیدگاه « حل مسئله » را جهت تدریس انتخاب نمود. یکی از بهترین کتب راجع به برنامه ریزی جغرافیا کتاب « طرح - ریزی برنامه جغرافیا » است که در سال ۱۹۶۹ توسط Biddle و Shortle در استرالیا به چاپ رسید. این اولین کتابی بود که در برنامه ریزی جغرافیا، به تئوری و عملی پرداخت. پس از آن، کتب متعددی در این زمینه در کشورهای آمریکا و انگلستان نوشته شد و مدل‌های مختلف ارائه گردید.

در اکثر این مدل‌ها فرآیند برنامه ریزی شامل مراحل زیر است:

- ۱ - اهداف آموزشی ۲ - تعیین اصول و مفاهیم مورد تدریس
- ۳ - امور مربوط به داخل مدرسه مانند روش تدریس، کیفیت رابطه میان معلم و شاگرد، محتوی طرح درس و تفاوت‌های فردی و عکس - العمل دانش‌آموزان. ۴ - ارزشیابی مطالب ارائه شده.

مدل‌های برنامه ریزی در دو سطح عمومی و تدریسی مطرح می‌شوند. مدل‌های عمومی (General Model) شامل مطالبی است در زمینه بیان ضرورت وجود جغرافیا در برنامه مدارس و منافع تحصیل آن برای جامعه و دانشجویان، تعیین مفاهیم و اصول مورد تدریس، و روش ارزشیابی. این نوع مدل برای برنامه ریزان در سطح کشور یا استان مفید است و اهداف جغرافیا و مفاهیم مورد تدریس و سیاست ارزشیابی را تعیین می‌کند. در اینجا به شرح نمونه‌ای از یک مدل عمومی می‌پردازیم.

- ۱ - اهداف عمومی تدریس جغرافیا در مدارس: تدریس جغرافیا در مدارس ضروری است زیرا اطلاعات مهمی برای افراد آینده جامعه بدست می‌دهد. اطلاعات کافی درباره مکانهای مختلف به دانش‌آموزان ارائه می‌کند. به دانش‌آموزان می‌آمورد که چگونه محیط خود را مشاهده کنند و روابط و فرآیندهای حاکم بر آن را تشخیص دهند و در نتیجه بر قدرت تفکر آنها می‌افزاید. مهارتهایی را به آنان می‌آموزد که در استخراج اطلاعات از عکسهای هوایی و خواندن نقشه‌ها آنان را بکار گیرند. همچنین آنها را قادر می‌سازد که با استفاده از فرآیندهای جغرافیایی و مهارت‌های کسب شده مشکلات محیط خود را تشخیص دهند و در جهت حل آن‌ها اقدام بردارند.
- ۲ - با توجه به اهداف طرح شده در بند اول دیدگاه جغرافیایی مناسب (دیدگاه موضوعی، ناحیه‌ای یا حل مسئله) و مفاهیم و مهارتهای مورد تدریس انتخاب می‌گردد. انتخاب محمولی دروس دبیرستان باید گونه‌ای باشد که: الف - مطابق با اهداف عمومی جغرافیا باشد. ب - مطالب، ماهیت جغرافیایی داشته باشد.

ج - قابل ارزشیابی باشد.

- ۳ - روش ارزشیابی: ارزشیابی بر مبنای مطالب گفته شده انجام می‌گردد. باید مشخص شود که آیا توان یادگیری و قدرت تفکر دانش‌آموزان، در زمینه حل مسائل جامعه و کاربرد مفاهیم جغرافیایی مورد ارزشیابی به کار افتاده است؟

- ۴ - ارزشیابی، میزان تحقق اهداف اولیه را نشان می‌دهد. در صورت عدم موفقیت کافی باید نقاط ضعف را جستجو کرد. مدل باید بگونه‌ای باشد که نتوان نقاط ضعفی را که به معلم و برنامه ریز مربوط می‌شود تصحیح کرد.

مدل‌های عمومی هنگام تعیین اهداف خود باید نیازهای کوتاه مدت و دراز مدت جامعه و دانش‌آموزان و همچنین شناساندن شایسته علم جغرافیا را در نظر بگیرند. زیرا مفاهیم مورد تدریس متناسب با هر یک متفاوت است. اگر هدف جامعه ایران شناساندن

ایجاد علم جغرافیا برای دانش آموزان مانند باید حتماً دیدگاه موضوعی انتخاب گردد و تمام مفاهیم جغرافیایی بطور مرتب در دوره دبیرستان تعلیم داده شود. اگر بخواهیم دانش آموزان در پایان دوره دبیرستان تمام نواحی جهان و ایران را شناسند، در برنامه ریزی مدارس از دیدگاه ناحیه‌ای استفاده خواهیم کرد. در این صورت از معرفی محیط اطراف دانش آموزان شروع می‌کنیم سپس ایران و پس از آن جهان را به آنها می‌شناسانیم. در تربیت افرادی که دارای قدرت تفکر منطقی در جغرافیا باشند و نیز توان حل مسائل جامعه را داشته باشند. استفاده از دیدگاه حل مسئله ضروری است. با ارائه مسائل و بحث درباره راه حل‌های آن، می‌توانیم قدرت تفکر دانش آموزان را افزایش دهیم و آنان را افرادی مصمم بارآوریم. در ضمن کاربرد مفاهیم جغرافیا برای دانش آموزان و برای جامعه روشن می‌شود. در این دیدگاه، در سال‌های اول دبیرستان مسائل محیط دانش آموزان مطرح می‌شود و در سالهای بعد درباره مسائل و مشکلات جهانی سخن می‌گوییم. مدل‌های عمومی به صورت چهارچوبی است که مدل‌های تدریس (Instructional Model) براساس آن تنظیم می‌شود. اگر مدل‌های عمومی، سیاست آموزشی یک کشور را تعیین می‌کنند، مدل‌های تدریس، تصمیمات معلم را در مورد تدریس روزانه‌اش مشخص می‌کند و برای معلمین بیشتر مفید است. در تنظیم مدل‌های تدریس دو مسئله را در نظر می‌گیریم. اولاً "محدوده معیارهای عمومی را رعایت می‌کنیم. ثانیاً" نقاط ضعف مشاهده شده در تدریس روزانه را در مدل‌های تعدی اصلاح می‌کنیم. از انواع مدل‌های تدریس می‌توان مدل هدف‌دار (Objectives - Model) و مدل فرآیندی (Process Model) را نام برد.

مدل هدف‌دار

این مدل در اوایل قرن سیم در آمریکا ابداع شده است و توسط Ralf Tyler در سال ۱۹۴۹ بگونه‌ای مطلوب معرفی گردید. هسته اصلی این مدل تعیین اهداف کاملاً واضح و مشخص است. بدین سبب برای معلم کمکی خوب است. او می‌داند که دانش آموزان باید چه مفاهیمی را یاد بگیرند. Hilda Taba در سال ۱۹۶۹ مدل تیلر را صورت مدلی قابل اجرا بشرح زیر تنظیم نمود:

- ۱- هدف عمومی درس چیست؟ یادگیری توده‌های هوایی
- ۲- چه هدفهای کوچکتری در محدوده هدف عمومی قرار دارد؟ یادگیری مفاهیم مربوط به توده‌های هوایی با در نظر گرفتن اولویت.
- ۳- با توجه به اهداف، محتوی تدریس انتخاب می‌گردد.
- ۴- محتوی تدریس تنظیم می‌شود.
- ۵- روش تدریس انتخاب می‌شود.
- ۶- مراحل مختلف روش تدریس تنظیم می‌گردد.
- ۷- از چه چیز و چگونه باید ارزشیابی نمود.

Kemp در سال ۱۹۷۱ برنامه تدریس توده‌های هوایی را برای دانش آموزان کلاسهای هشتم و نهم دبیرستان طبق زیر منظم کرده است. ما این مدل را در مورد ایران شرح می‌کنیم.

هدف عمومی: یادگیری توده‌های هوایی

هدف‌های کوچکتر ۱- نوشتن علامت هرتوده‌های هوایی ۲- منشاء توده‌های هوایی را در سیکره شمالی تعیین کنند. ۳- از روی میزان دما، رطوبت، میزان دید، جهت باد و نوع ابر، اسم توده‌های هوایی را تعیین کنند. ۴- بحریه اقلیم شمال غرب ایران و تعیین نوع توده‌های هوایی مؤثر در اقلیم آن	علت تدریس هدفهای کوچکتر دانش آموزان بتوانند علامت توده‌های هوایی را در متون مختلف بخوانند بدان سبب که آب و هوای ایران نتیجه ورود توده‌های هوایی مختلف است و اگر منشاء آنها را بدانیم اقلیم ایران را به خوبی می‌شناسیم. بوسیله این معیارها توده‌های هوایی از هم تشخیص داده می‌شود. بدان سبب که ما باید از اطلاعات خود در موارد غلطی استفاده کنیم.

محتوی درس: تعریف توده‌های هوایی، منشاء توده‌های هوایی، علامت گذاری توده‌های هوایی، ویژگی‌های توده‌های هوایی استوایی که عبارتند از: گرمتر از زمین زیر خود هستند، رطوبت زیاد و دید ضعیف دارند. ابرهای استراتوس دیده می‌شوند. دارای باران و سیم هستند و در جهت مسوق و شمال حرکت می‌کنند. ویژگی‌های توده‌های قطبی عبارتند از: سردتر از زمین زیر خود هستند. ابر کومولوس و دید خوب دارند. تندرو و رگبار تولید می‌کنند و در جهت جنوب و مشرق حرکت می‌کنند.

روش تدریس: معلم با استفاده از فیلم پنج دقیقه‌ای در مورد نوع، چگونگی تشکیل، منشاء و حرکت توده‌های هوایی بحث می‌کند. با استفاده از کاغذ شفاف و اوپرهید منشاء و علامت توده‌های هوایی را توضیح می‌دهد و مسیر حرکت آنها را با پیکان نشان می‌دهد. دانش آموزان را به گروه‌هایی تقسیم می‌کند و در انجام تمرین‌ها با آنها همکاری می‌نماید. درباره هوای آن روز محل هم بحث می‌کند. برای گروهها تعریض طرح می‌کند و منابع لازم را برای مطالعه دانش آموزان فراهم می‌آورد. دانش آموزان فیلم مربوط به توده‌های هوایی را خوب ملاحظه می‌کنند و از گفته‌های معلم یادداشت برمی‌دارند. هر دانش آموز باید متون و مقالات آماده شده درباره اثر توده‌های هوایی بر روی شرایط اقلیم یک محل و پرواز هواپیما را مطالعه کند و تمرینهای لازم را انجام دهد. گروههای بحث و

تحقیق تشکیل دهند و هر گروه یافته‌های خود را به کلاس گزارش دهد.

هزینه و مخارج درس عبارتست از: هزینه تهیه کاغذ شفاف، فیلم و مقاله‌ها و... نیروی انسانی لازم عبارتست از: معلم، طراح برای تهیه عکسهای شفاف و کاغذ شفاف، عکاس برای فیلم، همچنین مسئول وسائل ارتباط جمعی مدرسه برای اخذ اطلاعات مورد نیاز به اداره هواشناسی و هواپیمایی و... مراجعه می‌کند. کتابدار مدرسه مسئولیت تهیه مقالات، ماشین نویسی عهده دار تایپ نوشته‌ها، و دستیار معلم مأمور کمک به گروهها و تکثیر تمرینها و گزارشات برای گروهها خواهند بود.

فضای لازم: یک اتاق بزرگ جهت اجتماع همه دانش‌آموزان به مدت ۲۰ دقیقه، اتاق‌های کوچک برای سمینار هر یک از گروهها به مدت ۳۰ دقیقه، سیمتک برای مطالعه گزارشات و مقالات توسط دانش‌آموزان.

وسائیل مورد نیاز: پرورکتور ۱۶ میلیمتری، فیلم، پرورکتور آورهد یا کاغذ شفاف، چندین دستگاه فیلم‌خوان و نوار کاست، یک برگ کاغذ شفاف برای هر دانش‌آموز، چندین جزوه یا مقاله یا کتاب درباره توده‌های هوایی همراه با تمرین.

ارزشیابی از موارد زیر خواهد بود: از علامت توده‌های هوایی و منشاء آنها، تعیین مسیرهای زمستانه و تابستانه توده‌های هوایی در روی نقشه، تعیین نوع توده هوایی از روی گزارش اداره هواشناسی و تعیین شرایط پرواز، گزارش هوای محل و توجیه آن. مدل هدفدار برای تدریس مفاهیم و مهارتهای جغرافیایی متناسب است. ولی تدریس روزانه با این نظم و ترتیب سخت دشوار است. دانش‌آموزان با هوس را در چهارچوب برنامه محدود می‌کند. درجه و کیفیت یادگیری و با تغییر فکر دانش‌آموزان با دقت کافی سنجیم داده نمی‌شود. چون ارزشیابی از اهداف فایده سنجش انجام می‌گیرد تأکید در تدریس فقط بر این اهداف خواهد بود.

مدل فرآیندی

معمولاً اجتناب از عفاضع مدل هدف دار، Stenhouse در سال ۱۹۷۵ مدل فرآیندی را پیشنهاد کرد. این مدل بحای تاءکند، بر اهداف، سر روش تدریس و فرآیند یادگیری تاءکند می‌کند. بعنوان نمونه برای تدریس موضوعی مانند جغرافیای جمعیت، مدل موضوعی سعی بر یادگیری مفاهیمی مانند میزان زاد و ولد، تراکم جمعیت، مهاجرت، رشد جمعیت، و غیره دارد. اما در مدل فرآیندی معلم و شاگردان سعی دارند که روس مناسب برای حل مشکلات ارائه شده در محدوده جغرافیای جمعیت، مانند انفجار جمعیت، مسائل زادی و... پیدا کنند. ناگفته نماند که در ضمن بحث درباره مشکل مطروحه مفاهیم اصلی هم مانند میزان زاد و ولد، مرگ و میر، رشد جمعیت و غیره تدریس می‌شود. در این

مدل دانش‌آموزان بحای یادگیری علم محض، توانایی تعیین مشکل، جمع‌آوری اطلاعات، تجربه و تحلیل آن و فرمول‌بندی نتایج و تعیین راه حل مشکل را می‌آموزند. معلم بعنوان صرفاً راهنما، هادی بحث و کار دانش‌آموزان است. این مدل برای اجرای دیدگاه حل مسئله مناسب است. مراحل مختلف این مدل بشرح زیر خلاصه می‌گردد:

- ۱- وسیله معلم و دانش‌آموزان مشکلی تعیین می‌شود.
- ۲- مهارت‌ها و طریقه حل مشکل پیشنهاد می‌گردد مانند مصاحبه، مراجعه به کتب آمار و غیره.
- ۳- منظور ایجاد شناخت کافی درباره مشکل بحث و تبادل نظر می‌شود.
- ۴- اطلاعات مورد نیاز توسط دانش‌آموزان جمع‌آوری می‌گردد.
- ۵- گروههای دانش‌آموزان درباره اطلاعات جمع‌آوری شده بحث می‌کند و به تجربه و تحلیل آنها می‌پردازند.
- ۶- نتیجه گیری و گزارش حل مشکل توسط دانش‌آموزان نوشته می‌شود.
- ۷- گزارشها به وسیله معلم ارزش یابی می‌گردد.

منابع

- 1- Manson, G.A. and M. K. Ridd (eds.) 1977. *New Perspectives on Geographic Education: Putting Theory into Practice* Kendall/Hunt publ. Comp., Dubuque, Iowa.
- 2- Berry, B. J. L. 1964. *Approaches to Regional Analysis: A Synthesis*. *Annals of the Assoc. Amer. Geogr.*, 54: 1-12.
- 3- James, P. E. 1977. *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas*. 8th Printing, the Bobbs-Merrill Comp. Inc., Indianapolis, Indiana.
- 4- Whittlesey, D. and others, *The Regional Concept and the Regional Method. Introduction to Geography: Selected Readings*. 1964. by Dohrs, F. E. and L. M. Sommers (eds). Thomas Y. Crowell Comp. New York.
- 5- Graves, N. J. 1979. *Curriculum Planning in Geography*. Heinemann Educational Books. London.